

Розділ 2. Воєнні дії на території Західної України. Воєнна техніка та озброєння періоду Першої світової війни.

Олександр ДЕМ'ЯНЮК (Луцьк)

ПРОТИСТОЯННЯ АВІАЦІЇ В НЕБІ ВОЛИНИ ПІД ЧАС БРУСИЛОВСЬКОГО ПРОРИВУ 1916 р.

За стратегічним планом країн Антанти на 1916 р. російські армії повинні були вступити у фазу активних бойових дій влітку, щоб розпорозити військові сили противника між кількома фронтами. Згідно з директивою ставки Верховного головнокомандувача № 2017/806 від 11 квітня 1916 р. наступ мав розпочатися одночасно усіма трьома фронтами [1, 6]. При цьому Південно-Західному фронту відводилася другорядна роль, оскільки основний удар планувалося завдати північніше Волинського Полісся.

Навесні 1916 р. на Південно-Західному фронті зосередилася значна частина російського війська. Відомості про його чисельність, технічне оснащення, боєздатність різняться. Так, учасник Першої світової війни генерал А. Зайончковський пише про дев'ятнадцять з половиною корпусів і 11–12 кавалерійських дивізій (разом близько 510 тис. багнетів) [2, 535]; російський військовий історик А. Уткін вважає, що чисельність війська генерала від кавалерії О. Брусилова у 40 піхотних та 15 кінних дивізій відповідно склала 573 тис. багнетів і 60 тис. шабель, 1770 важких і 168 легких гармат [3, 276].

На відміну від Західного і Північного фронтів сили росіян на Північно-Західному фронті були розподілені рівномірно, що дозволило генералу від кавалерії О. Брусилову планувати наступ на позиції ворога малими наступальними групами на проміжку у 450–550 км. Під час військової ради 1 квітня 1916 р. в Могильові, обговорюючи програму бойових дій на поточний рік, генерал О. Брусилов висловив думку про здатність військ Південно-Західного фронту ефективно наступати. Він одержав дозвіл на підготовку до наступу, хоча з застереженням, що важкою артилерією його армії забезпечуватися не будуть.

На момент наступу у розпорядженні генерала від кавалерії О. Брусилова було чотири армії: 8-ма, командарм – генерал від кавалерії О. Каледін; 11-та, командарм – генерал від кавалерії В. Сахаров; 7-ма, командарм – генерал від інфантерії Д. Щербачов; 9-та, командарм – генерал від інфантерії П. Лечицький. 11 червня до складу Південно-Західного фронту увійшла 3-тя армія (командарм – генерал від інфантерії Л. Леш). На початку липня з армійського поповнення та імператорської гвардії було створено армійську групу на чолі з генералом від кавалерії В. Безобразовим.

Зі всього цього війська на території Волинського краю перебували підрозділи 8-ї армії, правого флангу 11-ї армії (навесні-влітку 1916 р.) і 3-ї армії (влітку 1916 р.).

До складу 8-ї армії, яка займала фронт від с. Островськ, де межувала з 3-ю армією (командуючий – генерал від інфантерії Л. Леш) Західного фронту, до с. Богуславки входили: V кавалерійський корпус (11-та кавалерійська, Оренбургська козацька дивізія), XI армійський корпус (2-га, 4-та стрілецькі дивізії), V Сибірський кавалерійський корпус (50-та піхотна, 6-та Сибірська дивізія), XXX армійський корпус (71-ша, 80-та піхотні дивізії); на луцькому напрямку від с. Богуславки до с. Детиничі перебували: XXVIII армійський корпус (20-та, 53-тя піхотні дивізії), I армійський корпус (22-га, 24-та піхотні дивізії), VIII армійський корпус (14-та, 15-та піхотні дивізії), XXXIX армійський корпус (102-га, 125-та піхотні дивізії), 4-та Фінляндська стрілецька дивізія [1, 6–7].

Окрім того, в резерві 8-ї армії стояли частини 100-ї піхотної дивізії в районі Степані, 7-ї кавалерійської дивізії в районі Деражні, 2-ї Фінляндської піхотної дивізії та 12-ї кавалерійської дивізії південніше Рівного.

Щодо авіаційного забезпечення, то у складі 8-ї армії було створено один армійський (8-й) та чотири корпусні (5-й, 8-й, 12-й, 18-й) авіаційні загони, які експлуатували 21 літак [4, 56]. У червні 1916 р. 8-й армійський авіазагін посилювався 28-м корпусним авіазагоном 4-ї армії (Західний фронт) і 35-м корпусним авіазагоном 7-ї армії. В другій половині липня тут розпочав виконання бойових завдань 8-й винищувальний авіазагін. Незабаром сюди прибули чотири льотчики з французької авіаційної місії.

У розпал Брусиловського прориву всю авіацію армії було підпорядковано командирі 8-го авіаційного дивізіону штабс-капітану Г. Шереметьєвському. Втім, через присутність на цій ділянці фронту загартованих німецьких асів значного покращення бойових показників і перелому в небі не відбулося. Повітряна розвідка авіазагонів 8-ї армії напередодні наступу Південно-Західного фронту виявила три ворожі аеродроми: у Жмужчі, Копче та в Луцька при штабі 4-ї австро-угорської армії [5, 11].

8-й армії генерала від кавалерії О. Каледіна протистояли: 270 резервний полк, 9-та і 1-ша кавалерійські дивізії, 11-та гонведнська кавалерійська дивізія, Польський легіон, 127-ма бригада 53-ї піхотної дивізії, 26-та ландвернська дивізія, 10-та кавалерійська дивізія, 4-та піхотна дивізія, 41-ша гонведнська кавалерійська дивізія, 37-ма гонведнська кавалерійська дивізія, 2-га піхотна дивізія, 70-та гонведнська бригада 11-ї піхотної дивізії, 7-ма піхотна дивізія, 36-та ландвернська бригада, 46-та піхотна дивізія. В резерві за Луцьком стояли 13-та піхотна дивізія та бригада 11-ї піхотної дивізії [6, 73].

Правому флангу 11-ї армії генерала від кавалерії В. Сахарова (XVII армійський корпус (командир – генерал від інфантерії П. Яковлев) протистояли австро-угорські частини: 25-та піхотна дивізія, 46-та піхотна дивізія, 7-ма кавалерійська дивізія, 1-ша ландвернська бригада. В резерві австрійці тримали 11-ту піхотну дивізію.

Таким чином, російським військам на головному напрямку їх наступу протистояла 4-та австрійська армія ерцгерцога Йосифа-Фердинанда у складі армійської групи генерала А. фон Лінзінгена в районі Ковеля (14 піхотних і 6 кавалерійських дивізій) та армійської групи генерала Е. Бем-Ермолі в районі Луцька (4 піхотні і 1 кавалерійську дивізію).

Тривожили головнокомандувача фронту оборонні рубежі ворога, які будувалися майже півроку. На весну 1916 р. оборона австро-німецьких військ була масованою. Вона складалася з двох, а місцями з трьох оборонних позицій, на відстані 3–5 км одна від одної. Кожна позиція австро-угорських військ складалася з двох-трьох ліній окопів і вузлів опору, сягала глибини 1,5–2 км. Укріплення були настільки сильними, що коли кайзер Вільгельм II побував у Південній німецькій армії, то був дуже вражений і запевнив, що таких укріплень не бачив ніде, навіть на Заході [7, 50]. Кожна оборонна смуга була обплетена колючим дротом. На деяких ділянках фронту на дріт було підвішено бомби, закладено фугаси.

Важливу роль у вивченні позицій та комунікацій ворога відіграла авіація. Її головними завданнями напередодні та під час Брусилівського прориву стали повітряна розвідка й коригування артилерійського вогню [8, 12]. Одночасно на екіпажі літаків покладалося завдання по бомбометанню.

Масово почала використовуватися аерофотозйомка. Навесні 1916 р. за наказом головнокомандувача Південно-Західним фронтом генерала від кавалерії О. Брусилова кожен метр лінії оборони ворога було сфотографовано. Для цього було залучено майже 100 різнотипних літаків [9, 97]. Здебільшого на двомісних літаках «Вуазен», «Моран-Парасоль», «Фарман», «Анаде» різних модифікацій було повністю сфотографовано першу лінію оборони. Інколи використовувалися трофейні німецькі чи австрійські аероплани.

Результати повітряної розвідки дали можливість командуванню визначити важливі для прориву відтинки фронту. Генерал від кавалерії О. Брусилів пізніше згадував: «Повітряна розвідка з літаків сфотографувала усі ворожі укріплені позиції як її бойової лінії, так і ті, що були в тилу. Ці фотографічні знімки з допомогою проекційного ліхтаря розгорталися в план і розміщувалися на карті; фотографічним шляхом ці карти легко доводилися до необхідного масштабу» [10, 221].

Щодо технічного боку аерофотозйомки, то це, як правило, була фронтальна зйомка. Поряд із цим, почала застосовуватися й ефективно використовуватися вертикальна зйомка місцевості з боку ворожого тилу. Нанесення її результатів на топографічні карти давало можливість виявляти важливі елементи оборони ворога, які не були ним замасковані. Аерофотозйомка здійснювалася фотоапаратами фірми Потте з висоти 1800–2000 м [11, 272].

За результатами повітряної розвідки були складені карти місцевості в масштабі 250 сажень в дюймі, де відображено особливості рельєфу місцевості, тонкощі облаштування ворожих позицій, зокрема розташування кулеметів, бомбометів, мінометів, фугасів. Вони були розмножені та роздані по 80–100 примірників у кожен корпус. Для захисту екіпажу в льотчика-спостерігача встановлювалися кулемети.

Генерал від кавалерії О. Брусилів зазначав, що було вирішено нанести головний удар у 8-й армії у напрямку на Луцьк, куди й було передислоковано головні резерви та артилерію. Інші армії повинні були завдавати допоміжні, але сильні удари. Кожен корпус, зосередивши в одному місті артилерію та резерви, мав вести активні бойові дії, аби зосередити на собі щонайбільше війська ворога [10, 189]. Широко використовувалися дезінформація ворога, формування оманливих маневрів, перекидання через лінію фронту повітряним шляхом інформаційних матеріалів дезінформаційного змісту.

Великі надії поклалися на вдалий наступ частин 8-ї армії. За результатами повітряної розвідки та інформації полонених австрійців було визначено одну ділянку прориву шириною від 6 до 8 км. На кожному кілометрі прориву зосереджено шість батальйонів піхоти (5300 осіб), 14 легких і 6 важких гармат, в австрійців – 2,7 батальйону піхоти (до 3000 осіб), 9–10 легких і 2,5 важких гармат. З урахуванням підсилення армії резервами фронту, щільність збільшувалася і складала 2,5 км на дивізію й до 20 гармат на 1 км

фронту. Така щільність розташування артилерії дозволяла ефективно використати її результати повітряної розвідки. Артилерія могла вести масований обстріл конкретних, точно визначених цілей, що, у свою чергу, дозволяло досягнути гарних результатів у придушенні вогневих точок ворога, руйнації оборонних споруд і комунікаційних шляхів.

Систематично проводилося повторне фотографування, яке дозволяло відстежувати зміни на ворожих позиціях, передислокацію особового складу, побудову оборонних рубежів. Такий підхід дозволив авіаційній розвідці 8-ї армії дуже точно фіксувати оборонно-фортифікаційні зміни австро-угорського і німецького війська. В процесі підготовки та напередодні початку наступу пілоти авіазагонів 8-ї армії 6–8 разів фотографували позиції ворога. Результати аерофотозйомки розшифровувалися, наносилися на карти. Особлива увага надавалася лініям оборони та вогневим точкам.

Неодноразово до початку Брусилівського прориву російські льотчики вступали у бойове зіткнення з ворожими авіаторами під час виконання льотних завдань. Історія зберегла відомості про повітряний бій 22 квітня 1916 р. військового льотчика 5-го корпусного авіазагону підпоручика П. Кононенка і льотчика-спостерігача В. Рудковського, які вилетіли для фотографування мостів і укріплень на річках Іква і Стир. Над ворожими позиціями вони вступили в бій з екіпажем австрійського літака. Після 30-хвилинного бою ворожий «Brandenburg C. I» з 20-ї австро-угорської авіароти задимів і впав в околицях Луцька [12, 13]. За цей бій підпоручик П. Кононенко отримав орден Св. Георгія 4-го ступеня.

22 травня 1916 р. з 4 години ранку по всьому Південно-Західному фронту був проведений артобстріл позицій ворога. В зоні розташування окремих підрозділів 8-ї армії він тривав до 29 години і дозволив поруїнувати окопи першої і частково другої ліній [13].

Удосвіта 23 травня по усьому Південно-Західному фронту розпочалася атака російських військ. Російська піхота рухалася хвилями (по 3–4 смуги в кожній), одна за одною через 150–200 кроків. Перша хвиля, не затримуючись на першій лінії, відразу ж атакувала другу. Третю лінію атакували третя і четверта хвилі, які перекочувалися через перші дві (цей спосіб одержав назву «атака перекатами») і пізніше був використаний союзниками на західноєвропейському театрі війни [14].

Найуспішніше прорив ворожих позицій було здійснено саме на Волині силами 8-ї армії генерала О. Каледіна, в якому з російського боку взяло участь близько 170 тис. бійців. 4-та австрійська армія ерцгерцога Йосифа-Фердинанда, задіяна у боях проти армії генерала О. Каледіна складалася з 116 тис. бійців.

Під час наступу на Південно-Західному фронті російська авіація спостерігала за шляхами відходу й місцями зосередження ворожого війська. Поряд із розвідкою, російські авіатори здійснювали активні бойові дії, бомбардуючи живу силу та військові об'єкти, ведучи боротьбу в повітрі з ворожими літаками. У розпал Брусилівського прориву, вилітаючи на розвідку в тил австрійського війська в районі ст. Маневичі на «Вуазені», військовий льотчик Т. Кравцов і льотчик-спостерігач Н. Чайковский взяли з собою чотири бомби по 10 фунтів (4,5 кг) кожна [17, 40]. Успішно здійснивши повітряну розвідку, льотчики розбомбили кавалерійський загін австрійців і посіяли паніку.

16 червня ставка Верховного головнокомандувача російських військ прийняла рішення про необхідність розвивати успіх Південно-Західного фронту. Західному фронту відводилася другорядна роль – відволікаючий удар в районі Баранович. Пріоритетним напрямком наступу російських військ було визначено м. Ковель, яке перебувало на межі дій армій Південно-Західного та Західного фронтів з наступом на Брест – Пружани.

Тим часом німецьке командування, усвідомлюючи складність воєнної обстановки на Східному фронті, почало стягувати нові війська з-під Вердена та з Італійського фронту. Побоюючись втратити Ковель, німці перегрупували свої сили і почали потужні контратаки проти російських військ і їх наступ на Ковель був тимчасово припинений.

У зоні дії 8-ї армії вздовж залізниці в бік Ковеля вперше з'явилися свіжі німецькі дивізії – 11-та Баварська і 108-ма піхотна. Слідом за ними в район Киселина передислокувався X німецький корпус, спішно переведений з Французького фронту. Потужні контратаки цих військ примусили 8-му армію, що вже не мала резервів, зупинити успішне просування вперед.

На лінії зіткнення з арміями Південно-Західного фронту у стані австро-угорських і німецьких військ у травні було близько 100 літаків [12, 15]. Тут діяло п'ять німецьких авіазагонів: 17-й, 45-й, 54-й польові (F.Fl.Abt.), 220-й та 230-й артилерійські (A.Fl.Abt.), по 6 літаків у кожному. Позаяк, тоді у німців на Східному фронті ще не було виокремлених винищувальних загонів, то повітряні наступальні бої вели розвідувально-бомбардувальні літаки озброєні не лише турельними, але й синхронними кулеметами. На озброєнні в них стояли двомісні літаки «Albatros C. I», «Rumpler C. II», «Aviatik B. II», «DFW» [15, 9]. У

Росії, щоправда, всі вони, зазвичай, називали «Альбатросами». В австро-угорських арміях налічувалося чотирнадцять авіаційних рот (Flik) (1-ша, 3-тя, 5-та, 9-та, 10-та, 11-та, 13-та, 14-та, 18-та, 20-та, 22-га, 25-та, 26-та, 27-ма) по 6 літаків у кожній. На озброєнні перебували двомісні літаки «Hansa-Brandenburg C. I», «Oeffag C. I», «Lloyd C. III», кілька одномісних винищувачів «Fokker A, III» [5, 17].

Запропонуємо характеристики літаків, які використовувалися Німеччиною й Австро-Угорщиною на Східному фронті. Двомісний «Albatros C. III» був одним з перших німецьких літаків-розвідників з серйозним озброєнням (7,92 мм синхронний кулемет «Шпандау» та 7,92 мм турельний кулемет «Парабелум») і бомбовим навантаженням (до 90 кг). На ньому встановлено двигун «Mercedes D.III» (160 к.с.), що дозволяло йому розвивати швидкість 140 км/год. Важкий бомбардувальник «Rumpler C. II» був оснащений двома двигунами «Benz Vz.IV» (по 220 к.с. кожен), що дозволяло йому розвивати швидкість 170 км/год. Екіпаж складав три особи. Озброєння – два 7,92 мм кулемета «Парабелум»; бомбове навантаження – 250-300 кг. Серед австрійських літаків відмітимо «Hansa-Brandenburg C. I». Двомісний біплан оснащений двигуном «Benz Vz.IVa» (220 к.с.), що дозволяло йому розвивати швидкість до 150 км/год. Озброєння – 8-мм кулемет «Schwarzlose» над задньою частиною кабіни. На двомісному біплані «Lloyd C. III» встановлювалися двигуни «Австро-Даймлер» (160 к.с.), максимальна швидкість 128 км/год. Озброєння – турельний кулемет «Шварцлозе», бомбове навантаження – 90 кг [16].

У червні 1916 р. після передачі Південно-Західному фронту 3-ї армії в ній була сформована авіаційна група: 3-й авіаційний дивізіон у складі 9-го, 24-го, 31-го корпусних авіаційних загонів, у військах гвардії (пізніше Осібна армія) створено два авіазагони – авіаційний загін гвардійського корпусу та 4-й Сибірський корпусний авіазагін [5, 13].

Російські льотчики, які перебували у безпосередній близькості до лінії фронту, періодично потрапляли на землю під обстріл ворожих авіаторів. Станція Маневичі Волинської губернії, де розташовувався штаб, була місцем складування боєприпасів і амуніції. Туди щодня навідувалися німецькі льотчики, бомбардували склади і під'їзні шляхи, викликаючи пожежу складських приміщень і потягів, руйнацію залізничного полотна. Російські авіатори не щоразу могли відганяти ворога. Причина – відсутність російської винищувальної авіації та протиповітряної артилерії. За свідченням М. Чайковського, бомби, снаряди і зброю було замасковано в лісі, а особовий склад жив у ящиках з-під аеропланів [17, 40].

Зазначимо, що у сфері діяльності 8-ї російської армії німці доволі швидко встановили свою перевагу в повітрі, перекинувши сюди у травні 1916 р. нові швидкісні винищувачі з досвідченими пілотами, які пройшли бойові підготовку в небі над Західним фронтом, у тому числі над Верденом. Вони вміли діяти індивідуально й вести груповий бій. Атаці піддавали будь-який російський літак, що з'являвся над їхніми позиціями. Поблизу Ковеля розташувалося два винищувальних авіаційних відділення, в районі Володимира-Волинського – одне. На озброєнні стояли по 2–6 одномісних винищувачів «Fokker E. III» [11, 272].

Однак вже в червні 1916 р. в районі Ковеля було зосереджено дві німецькі бойові авіаційні ескадри: 1-ша (KG. I) складалася з 2-го, 3-го, 5-го авіазагонів (Kasta) і прикомандированого з 4-ї бойової ескадри 20-го авіазагону; 2-га (KG. II) включала шість авіаційних загонів: 7-й, 8-й, 9-й, 10-й, 11-й, 12-й. У кожному авіазагоні було 8–10 літаків. Така передислокація німецької авіації на Східний фронт ще більше ствердила перевагу їхньої авіації в небі над позиціями 8-ї армії. Після їх прибуття під Ковель кількісна перевага німецької авіації в цьому регіоні над російською збільшилася в 4 рази.

Один із загонів 2-ї ескадри мав на озброєнні двохмоторні тримісні літаки-бомбардувальники «АЕГ G. III» і «Rumpler G. II», оснащені оборонними кулеметними турелями в носовій та хвостовій частинах машини. Вони здатні були нести до 300 кг бомб. Інші п'ять авіазагонів 2-ї ескадри склалися з двомісних літаків «Albatros C. III» і «Rumpler C. I», здатних нести до 100 кг бомб. Озброєння літаків складало кулемети у спостерігача. Авіазагони 1-ї бойової ескадри мали на озброєнні літаки «АЕГ G. III», «Rumpler G. II», «Albatros C. III». Повітряні ескадри, які підпорядковувалися начальнику польового повітряного флоту Німеччини майору Г. Літ-Томсену, виконували завдання з бомбометання (одиначного і групового), патрулювання ширини і глибини фронту [12, 12].

Влітку 1916 р. великий князь Олександр Михайлович, шеф російського імператорського військово-повітряного флоту, доповідав начальнику штаба ставки Верховного головнокомандувача про негативний баланс для росіян в небі, зазначаючи, що ворог зосередив значні авіаційні засоби в районі Ковеля, чим забезпечив собі тотальну перевагу над авіацією 8-ї армії, остаточно ліквідував свободу пересування в повітрі [18, 13].

Напередодні та під час Брусилівського прориву в небі з'являється щораз більше винищувачів. Виникає потреба у формуванні спеціальних авіаційних загонів. Змінюється й тактика ведення повітряних дуелей. Адже спочатку в якості винищувачів використовувалися швидкохідні та маневреніші літаки, які

ще не були оснащені спеціальними засобами ведення повітряного бою. Льотчики вели перестрілку з карабінів і пістолетів, намагалися пошкодити бойову машину ворога підручними засобами.

Навесні 1916 р. командуванням російської армії прийнято рішення та розпочато створення перших винищувальних авіазагонів. Улітку 1916 р. було створено Бойову авіаційну групу, до складу якої увійшли літаки з трьох авіазагонів (командир – штабс-капітан А. Залеський). У другій половині серпня 1916 р. цю авіагрупу у складі 2-го, 2-го і 19-го корпусних авіаційних загонів включено до складу Осібної армії та переведено під Луцьк для боротьби з німецькою авіацією, яка була перекинута сюди з Західного фронту [19, 245]. Тут вона розмістилася на аеродромі Зміїнець. 21 серпня відбулися перші сутички в повітрі з ворожими пілотами. Одним з перших здійснив бойовий виліт підпоручик К. Башинський на літаку «Спад» А 2 [20, 336].

До складу цієї авіагрупи входили: двомісні розвідники «Ньюпор» ІХ та «Ньюпор» Х, двомісний винищувач «Спад» А2, сучасний одномісний винищувач «Ньюпор» ХІ та застарілі літаки-розвідники «Депердюссен» ТТ, «Моран-Солньє» L, G, H. Утім, до виконання бойових завдань бойова авіагрупа перейшла лише наприкінці серпня, коли війська Південно-Західного фронту вже перейшли до оборони. З часом Осібна авіагрупа контролювала повітряний простір під Луцьком та уздовж залізниць Ківерці – Ковель і Ківерці – Рівне.

Влітку 1916 р. французьке командування скерувало в Росію чотирьох своїх льотчиків. Серед них був латиш льотчик-су-лейтенант Едуард Пульпе, який, на той час, уже мав значний бойовий досвід – п'ять повітряних перемог. Він був скерований у 8-й армійський авіазагін, який базувався поблизу Луцька. В небі над Південно-Західним фронтом він з'являвся на «Ньюпорі» ХІ, який був обладнаний кулеметом для синхронної стрільби через пропелер, що обертався.

З початком боїв на Ковельському напрямку він збив, за розповідями очевидців, три німецьких літака, які звалилися на територію, зайняту ворогом, і тому зараховані не були (за іншими джерелами, йому була зарахована лише одна перемога, 10 червня 1916 р., достовірність якої не викликала сумніву) [21, 208–209].

У своєму останньому вильоті Е. Пульпе зустрівся з групою німецьких «Альбатросів» і без зволікання вступив з ними в сутичку. В одній з атак ворогові вдалося прошийти «Ньюпор» кулеметною чергою... Авіатора було поранено спочатку в руку, а потім в бік. Бій проходив на очах у нашої піхоти. За свідченнями очевидців 21 липня 1916 р. о 7 год. ранку пролетіло 5 ворожих винищувачів. Через деякий час над ними з'явився один наш винищувач, який атакував супротивника. Два ворожих літака почали втікати, в той час як інші втягнулися в бій з нашим літаком, який після безлічі атак на ворога різко впав на ліве крило, закрутився. На висоті 300 метрів він випростався і впав вертикально на землю [22].

Наприкінці Брусиловського прориву на Південно-Західний фронт почали надходити нові аероплани та випускники авіашкіл. У серпні-вересні 1916 р. на озброєння в російську армію надійшли нові літаки: в армійські авіаційні загоони – французький далекий розвідник «Фарман» F-30, в корпусні авіазагоони – літаки для близької розвідки: «Анаде» (Анатра Д), «Лебідь-12» (експериментальні зразки), у винищувальні відділення армійських і корпусних авіазагонів – «Ньюпор» 11-Бебе [4, 55].

Істотно змінилися їхні льотно-бойові характеристики. Так, «Фарман» F-30 часто використовувався росіянами на Південно-Західному фронті через можливість монтування на ньому двигуна «Сальмсон» (130–175 к.с.). Тому лише на московському заводі «Дукс» їх було виготовлено кілька сотень. Екіпаж літака – 2 особи (льотчик і льотчик-спостерігач). Озброєння – 1-2 кулемета в кабіні льотчика-спостерігача, легкі бомби (бойове навантаження до 50 кг). Літак «Анаде» сконструйований в Росії на основі австрійського апарата «Aviatik». На «Анаде» використовувалися двигуни «Гном» або «Клерже». Екіпаж літака – 2 особи (льотчик і льотчик-спостерігач). Озброєння – 7,7 мм турельний кулемет «Vickers» у спостерігача, бомбове навантаження – 25-30 кг. Одномісний «Ньюпор» 11-Бебе, який використовувався російської винищувальною авіацією був оснащений двигуном «Рон» 9С (80 к.с.). Озброєння – 7,7 мм кулемет «Льюїс» (рідше – «Гочкінс»), встановлений над верхнім крилом стріляв над гвинтом.

Таким чином, під час Брусиловського прориву навесні-влітку 1916 р. авіація 8-ї армії мала менші досягнення у повітряному протистоянні з ворогом, ніж інші армії фронту. Однак розвиток авіації впродовж Першої світової війни і зміна завдань, які вона виконувала під час Брусиловського прориву, дозволяють стверджувати, що авіаційна складова поступово ставала важливим компонентом ведення бойових дій, засобом створення переваги над ворогом через свою мобільність та потужність бойового ураження.

1. Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети / Упоряд. І. Пасюка. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2006. – 96 с.

2. Зайончковский А.М. Первая мировая война / А.М. Зайончковский. – С-Пб. : ООО «Издательство «Полигон», 2002. – 878 с.
3. Уткин А.И. Первая мировая война / А.И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 592 с.
4. Куликов В.П. Русская авиация в Первой мировой войне / В.П. Куликов. – М. : РУСАВИА, 2014. – 320 с.
5. Аверченко С.В. Брусиловский прорыв. Борьба в воздухе. Часть 2 – наступление / С.В. Аверченко // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 12. – С. 11–20.
6. Дем'янюк О.Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія / О.Й. Дем'янюк – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 320 с.
7. Волковинський В.М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / В.М. Волковинський / Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 38–56.
8. Аверченко С. В. Действия авиации и зенитной артиллерии в ходе Брусиловского прорыва летом 1916 года / С.В. Аверченко, А.Ю. Машков // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 6. – С. 12–17.
9. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.). Наступление Юго-Западного фронта в мае–июне 1916 г. – М. : Воениздат, 1941. – 344 с.
10. Брусилов А.А. Мои воспоминания / А.А. Брусилов. – Изд. четвертое. – М. : Воениздат, 1946. – 264 с.
11. Пугач В. Роль авіації в підготовці та веденні наступу військ Південно-Західного фронту російської армії влітку 1916 року / В. Пугач, В. Рибалка // Перша світова війна: історія та уроки. 1914–1915 рр. : зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук. військ.-істор. конф. (м. Київ, 4–5 вересня 2014 р.) / Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2014. – С. 271–274.
12. Аверченко С.В. Брусиловский прорыв. Борьба в воздухе. Часть 1 – подготовка / С.В. Аверченко // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 10. – С. 11–15.
13. Кудь В. Успіх Першої світової вирішувався на Волині / В. Кудь // Волинь-нова. – 2006. – 3 червня.
14. Науменко А. Прорив Південно-Західного фронту Російської армії у 1916 році та його воєнно-політичні наслідки [Електронний ресурс] / А. Науменко // Воєнна історія. – 2006. – № 1-3. – Режим доступу до журн.: <http://www.warhistory.ukrlife.org>.
15. Куликов В. Начало пути. Истребительная авиация России в Первой мировой войне / В. Куликов // АвиаМастер. – 2002. – № 4. – С. 2–17.
16. Обухович В. Самолеты Первой мировой войны: Впервые все типы и модификации самолетов Австро-Венгрии, Великобритании, Германии, Франции, России, Италии / В. Обухович, А. Никифоров. – Минск : АСТ, 2003. – 540 с.
17. Чайковский М. Воспоминания летчика-наблюдателя (1914–1916 годы) / М. Чайковский // Авиация и воздухоплавание. – 2016. – № 1. – С. 38–41.
18. Куликов В. За победу! Хроника 1-й боевой авиагруппы Юго-Западного фронта / В. Куликов // Авиамастер. – 1999. – № 6. – С. 8–15.
19. Дузь П. История воздухоплавания и авиации в России: Период первой мировой войны (1914–1918 гг.) / П. Дузь. – М. : Полигон, 1989. – 446 с.
20. Харук А. Повітряні бої в небі Волині в роки першої світової війни (із історії Особливої бойової авіагрупи) / А. Харук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. М-ли XII Всеукр. наук. істор.-краєзн. конф. Зб. наук. праць : у 2 ч. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – Ч. 1. – С. 335–338.
21. Дем'янюк О.Й. Воєнна історія Волині : історичні нариси : в 5 т. / О.Й. Дем'янюк, І.М. Пасюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – Т. 3. : 1914–1923. – 280 с.
22. Фессалійський Г. Останній бій у небі над Рожшицем / Г. Фессалійський // Волинь-нова. – 2013. – 5 березня.

Андрій ВАСЮХНИК (Луцьк)

«КОВЕЛЬСЬКА М'ЯСОРУБКА» (28 липня – 16 жовтня 1916 р.)

Перша світова війна – один з найбільших збройних конфліктів ХХ ст., в який було втягнуто близько сорока країн світу. Війна принесла в Україну економічну розруху і розорення. Лінія фронту не тільки розділила українські землі між Російською та Австро-Угорською імперіями, але й роз'єднала українське суспільство, що незабаром негативно позначилось на боротьбі за державність України. У 1916 р. на Волині був проведений контрнаступ російської армії, який увійшов до історії під назвою «Брусиловський прорив». Він ділиться на два етапи: I – 4 червня – 13 липня 1916 р., II – 28 липня – 16 жовтня 1916 р., який увійшов в історію під назвою «Ковельська м'ясорубка».

Готуючись до наступу російське командування Південно-Західного фронту розробило детальний план військових дій, який можна вважати досить новаторським як на той час. Під час здійснення прориву генерал О. Брусилов застосував сучасні тактики «вогняного валу» та «атаки перекатами». Новизною